

İran'ın Güney Kafkasya

Politikası

Katar krizi ilk oluştuğunda Başkan Trump'ın Mısır ve Suudi Arabistan'a destekleyici bir tutumu varken, şimdi ise Mısır'a verilen desteğin azaltılması söz konusu olmuştur. Trump yönetimi İran'a karşı da daha katı bir tutum sergilemektedir. Trump'ın Suudi Arabistan'a yaptığı ziyaret sırasında, Katar karşıtı cepheye verdiği mesajlar (kılıç dansı dâhil), krizin tetiklenmesine fırsat vermiştir.

Araz ASLANLI

İran ile Güney Kafkasya ülkeleri arasındaki ilişkiler tüm taraflar açısından dış politikanın en önemli yönlerinden birisini teşkil etmektedir. İran'ın genel olarak Güney Kafkasya'ya bakışında ve Güney Kafkasya ülkeleriyle ikili ilişkilerinde tarihsel alt yapı da önemli bir unsur olmakla birlikte, günümüzdeki anlamıyla İran-Güney Kafkasya ülkeleri ilişkileri daha çok Soğuk Savaş sonrasına ilişkin bir konudur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına paralel olarak Güney Kafkasya uluslararası mücadelenin yoğunlaştığı alanlardan birisi olarak ortaya çıkmış ve bu çerçevede bölge İran için bir yandan fırsat (yayıma), bir yandan da risk alanı olarak değerlendirilmeye başlamıştır. İran, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Güney Gürcistan bağlamında etnik ve dinsel (mezhepsel) etkenleri kullanarak, Ermenistan bağlamında ise bu ülkenin sıkışmışlık durumunu kullanarak başarılı sonuçlar elde edebileceğini düşünmüştür. İran, aynı zamanda, Güney Kafkasya'nın kendi ürünleri için yeni bir pazar teşkil edeceğine ve bu yolla bölge üzerinde ekonomik bir araca sahip olabileceğine inanmıştır.

Öte yandan İran, diğer güçlerin Güney Kafkasya üzerinden kendisine yönelik hamlelerini engellemek için bölgede etkili olması gerektiğine inanmıştır. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güçlenmesi durumunda, bunun kendi sınırları içerisindeki Azerbaycan Türkleri üzerinde yapabileceği "olumsuz" etkiden ve "birleşik Azerbaycan" düşüncesinden rahatsız olan İran, bu konuya ilişkin önleyici/sınırlandırıcı politikalar benimsemiştir. Bölgedeki doğal kaynakların yabancı şirketler tarafından işletilmesine ve bu kaynakların

uluslararası piyasalara ulaştırılmasına mümkün kadar engel olmak da, İran'ın öncelikleri arasında yer almıştır.

Yukarıda ifade edilenler çerçevesinde Güney Kafkasya ülkelerinin İran açısından önem derecesi de farklılık taşımıştır. Güney Kafkasya ülkelerinden Azerbaycan ve Ermenistan İran dış politikasında daha önemli bir yer tutmuş; Gürcistan ile ilişkiler ise göreceli olarak daha sınırlı olmuştur.

İran, Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlık mücadelelerine ihtiyatlı yaklaşmış, hatta SSCB'nin dağılma sürecinde nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etme konusunda "aceleci davranmama" konusunda uyarılmıştır. Ama SSCB'nin dağılmasının kaçınılmazlığı anlaşıldıkça aktif politikalara yönelmeyi de ihmal etmemiştir.

İran-Azerbaycan İlişkileri

İran, Güney Kafkasya ülkeleri içerisinde en yoğun ilişkilere sahip olduğu ülke Azerbaycan'dır. Bunda Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'nın en büyük, en yoğun nüfusa ve İran ile en uzun sınıra sahip ülkesi olması gerçeğiyle beraber, tarihsel, etnik, dinsel (mezhepsel) ve benzeri nedenler de önemli rol oynamaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasından günümüze kadarki aşamada, İran'ın Azerbaycan politikasında üç yaklaşım dikkat çekmiştir. Bağımsızlıktan Ebülfez Elçibey iktidarına kadarki dönemde İran bekleme politikasına ağırlık vermiştir. Elçibey iktidarı döneminde İran, Azerbaycan'ın söylemlerini ve politikalarını (aslında varlığını da) önemli ölçüde tehdit olarak görmüş, Ermenistan'la yakınlaşma ve her konuda anlaşma sağlama politikasına ağırlık vermiştir. Haydar Aliyev iktidarı döneminde İran, Ermenistan'ın saldırgan politikasını kınamakla beraber, Erivan'la ekonomik-ticari ilişkilerini de geliştirmiştir. Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-İran ilişkilerinin Elçibey dönemine oranla daha da gelişeceğine ilişkin yoğun beklentiler bulunmasına rağmen, bu dönemde de ikili ilişkilerde krizler yaşanmıştır. İlham Aliyev döneminde genel anlamda Haydar Aliyev dönemindeki dengeli dış politika sürdürüldüğü için Azerbaycan'ın İran politikası da Haydar Aliyev dönemindekine benzer çizgiye sahip olmuştur. Ama bu dönemde de iç ve dış etkenler dolayısıyla ikili ilişkiler zaman zaman kopma noktasına varacak kadar gerginleşmiştir.

İkili ilişkilerde sorunlu noktalar olarak özellikle, İran'ın Azerbaycan-İsrail ve Azerbaycan-ABD ilişkileri konusundaki eleştirileri; Azerbaycan'ın İran-Ermenistan ilişkileri konusundaki eleştirileri; İran'ın Azerbaycan'a rejim ihraç etme girişimleri; Azerbaycan'daki bazı suikastlar ve terör saldırısı girişimlerinin İran ile ilişkilendirilmesi ve konuya ilişkin bazı mahkeme kararları; Hazar'ın hukuki statüsü konusundaki uzlaşmazlık ve bundan kaynaklanan gerginlikler; karşılıklı olarak yapılan "toprak bütünlüğüne saygı gösterilmediği" eleştirisi daha çok dikkat çekmiştir.

Bu sorunlar zaman zaman sert gerginliklerin yaşanmasına, karşılıklı notaların verilmesine ve hatta ilişkilerin kopma noktasına gelmesine neden olmaktadır. Örneğin İranlı yetkililer 2001 yılı ortalarında, Azerbaycan ile Batılı şirketler arasında 1998'de imzalanmış anlaşma çerçevesinde işletilmeye çalışılan Alov, Araz ve Şerg yataklarının kendisine ait olduğunu iddia ederek Azerbaycan üzerinde askerî baskı kurmaya çalışmıştır. 23 Temmuz 2001'de Alov yatağında araştırma yapan Azerbaycan'ın Geofizik-3 ve Elif Hacıyev gemileri üzerinde İran askerî uçağı uçuşlar yapmıştır. Daha sonra İran askerî gemisi Azerbaycan'a ait Geofizik-3 gemisine yaklaşarak bölgeyi terk etmesini, aksi takdirde silah kullanacağını bildirmiştir. Bu süreçte İran uçakları Azerbaycan hava sahasını birkaç kere ihlal etmiştir. Azerbaycan özellikle Türkiye ve kısmen de ABD'den aldığı destekle İran karşısında direnebilmiştir.

Azerbaycan aydınlarının kullandığı "Güney Azerbaycan" ve "birleşik Azerbaycan" söylemleri; İran liderlerinin Genceli Nizami'den bahsederken "Fars şairi" tabirini kullanmaları; genel olarak Fars milliyetçiliği temelinde Azerbaycan tarihine ve kültürüne ait değerleri, sadece Farslara aitmiş gibi ifade etmeleri de ikili ilişkiler açısından dönemsel gerginliklere neden olmaktadır.

Günümüzde her iki ülke liderleri ikili ilişkileri olumlu seyirde tutmaya özen göstermektedir. Bu hususta Türkiye-Azerbaycan-İran ve Rusya-Azerbaycan-İran üçlü formatlarının da yararlı olacağı düşünülmektedir. Fakat ikili ilişkiler potansiyel gerginlik alanlarını barındırmaya devam ettiği için dönemsel krizlerin yaşanma ihtimali yüksek olarak kalmaktadır.

İran-Ermenistan İlişkileri

İran ve Ermenistan, ikili ilişkilerine özel önem vermekte ve bunu çeşitli vesilelerle vurgulamaktadır.

İran-Ermenistan ilişkileri, İran'ın özellikle Azerbaycan ve Türkiye ile yaşadığı sıkıntılar çerçevesinde daha da anlam kazanmakta (Azerbaycan'a ve bir ölçüde de Türkiye'ye karşı baskı ve pazarlık aracı olması da buna dâhildir), bunun yanı sıra dünya genelindeki Ermeni lobisinin olanaklarından faydalanma amacına hizmet etmektedir. Ermenistan açısından İran ile ilişkiler daha çok bu ülkenin sıkışmışlık durumundan kurtuluş yolu olarak değerlendirilmektedir. Bu husus 1990'ların başından günümüze kadar önemini sürrekli korumuştur. Ama özellikle de Ağustos 2008'de yaşanan Rusya-Gürcistan savaşından sonra Gürcistan yolunun Ermenistan için önemli ölçüde kapanması, İran'ın bu ülke için önemini artırmıştır.

İran Ermenistan'a yatırım yaparak bu ülkenin yabancı sermaye sıkıntısının, enerji satarak enerji sorunlarının, dünyaya çıkmasına olanak sağlayarak kuşatılmışlık sıkıntısının azalmasına katkı yapmaktadır. İki ülkenin ortaklaşa gerçekleştirmeye çalıştıkları projeler zaman zaman Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü hedef aldığı için Azerbaycan tarafından eleştirilmiştir. İran-Ermenistan Doğalgaz Boru Hattı ise proje halindeyken kapasitesi itibarıyla sadece Ermenistan'ın ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp gelecekte İran'a Gürcistan ve Karadeniz üzerinden Avrupa piyasalarına çıkma olanağı da verebileceği için Rusya tarafından eleştirilmiş, sonuç olarak boru hattının kapasitesinin yarı yarıya azaltılması (yarıçapını 700 mm'ye indirilmesi) kararı alınmıştır.

Öte yandan bazı Ermeni (eski Sovyet) bilim adamlarının ve bazı şirketlerin nükleer projelerinde İran'a teknik ve bilimsel destek sağladıkları iddia edilmiş, hatta ABD konuya ilişkin yaptırım kararları bile almıştır.

İran yetkilileri ülkedeki Fars olmayanların hakları konusunda pek istekli davranmadığı, hatta sayıları kimilerine göre 30 ile 40 milyon arasında değişen Azerbaycan Türklerine anadilde eğitim hakkı vermediği halde Ermeni nüfusuna karşı ayrıcalıklı davranmaktadır. Bu bağlamda İran, Ermenilerin 1915 olaylarıyla ilgili olarak sözde soykırım iddialarını anma etkinliklerini en güçlü bir biçimde gerçekleştirebildikleri ülkeler arasında yer almaktadır.

İki ülke arasında sürekli olarak siyasi, askerî, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmektedir. En son, ikinci kez cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Hasan Ruhani yemin ettikten sonra sembolik anlam taşıyan ilk resmî

İran Ermenistan'a yatırım yaparak bu ülkenin yabancı sermaye sıkıntısının, enerji satarak enerji sorunlarının, dünyaya çıkmasına olanak sağlayarak kuşatılmışlık sıkıntısının azalmasına katkı yapmaktadır.

görüşmesini, 6 Ağustos 2017 tarihinde Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan ile gerçekleştirilmiştir.

İran-Gürcistan İlişkileri

İran'ın Gürcistan ile doğrudan sınıra sahip olmasa da ikili ilişkileri önemli kılan hususlar bulunmaktadır. Bu hususlar arasında, özellikle, Hazar-Karadeniz havzasının birleştirici unsuru (köprüsü) olması, Batı'ya (Türkiye'ye) ve Karadeniz'e çıkış açısından taşıdığı önem, Batı (özellikle ABD) ile ilişkileri, Batı'nın Güney Kafkasya'da konumunu güçlendirebilmesi ve Orta Asya'ya çıkışı açısından oynadığı rol, sahip olduğu Müslüman nüfus, Kuzey Kafkasya ile sahip olduğu uzun sınır ve Gürcistan coğrafyası ile ilgili İran'daki "tarihî iddialar" yer almaktadır.

İran ile Gürcistan arasındaki karşılıklı ziyaretlerin yoğunluğu genel olarak düşük, ama Gürcistan'dan İran'a yapılan ziyaretler İran'dan Gürcistan'a yapılan ziyaretlere oranla yoğundur. İşin ilginç tarafı bu yoğunluk Gürcistan'da iktidara Batı yanlıları (Miheil Saakaşvili) geldikten sonra artmıştır. Hatta 3 Kasım 2010'da Tiflis'te imzalanan anlaşmayla iki ülke arasındaki vize rejimi kaldırılmıştır.

İran zaman zaman Rusya ile sıkıntılar yaşayan Gürcistan'ın enerji ihtiyaçlarının karşılanmasına katkı yapmaya çalışmıştır. İran'ın bu politikayla hem Gürcistan üzerinde Azerbaycan etkisini sınırlandırmayı hem de daha çok Ermenistan ve Gürcistan üzerinden Karadeniz'e çıkışı amaçladığı düşünülmektedir.

Genel olarak değerlendirecek olursak, Güney Kafkasya İran dış politikası açısından inişli çıkışlı bir grafikte de olsa önemini korumaktadır. Bu önem hem İran'ın bölgesel ve küresel hedeflerinden hem de İran'ın "rakip"lerinin bölgeye yönelik politikalarından, ama aynı zamanda özellikle Azerbaycan örneğinde bölge ülkelerinin İran için teşkil ettiği fırsat ve risklerden kaynaklanmaktadır. ○

*Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC)
İktisat ve İşletme Bölümü Öğretim Görevlisi*